

ПАНЕЛЬ II. «МІСТО МЕТАФОРИЧНЕ»

Частина 2

Модератор: **Сергій Посохов** (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна)

Дискутант: **Олександр Удод** (Інститут історії України НАН України)

Учасники:

Сергій Білівненко, Володимир Мілчев (Запоріжжя) «Запоріжжя – місто козацьке: метафора чи реальність?»

Дослідження присвячене осмисленню витоків та сучасного стану «козацького міфу міста Запоріжжя». Проведено реконструкцію формування загально-поведінкових та світоглядних імперативів мешканців Запоріжжя в індустріальну та постіндустріальну добу. Показано основи намагання підтягнути події із розряду «історії території міста» до власне «історії міста», що призводить до маніпуляцій та вибудовування помилкових історичних конструктів, які не враховують тієї самої соціокультурної цілісності генези міста Запоріжжя. Поява цієї цілісності пов'язана зі способом життя мешканців даного населеного пункту, формуванням прошарків населення, що ведуть міський спосіб життя. Охарактеризовано етапи формування «козацького обличчя» міста. Висвітлюється роль запоріжців у ранній період історії міста Запоріжжя, за часів Олександрівської фортеці Дніпровської лінії, збудованої Російською імперією на землях Війська Запорозького Низового. Автори актуалізують маловідомий комплекс історичних джерел – офіційні документи та історичні карти, що дозволило довести постійну присутність козаків серед населення Олександрівської фортеці та її передмістя: одружених міщан та купців, запорозької старшини, засуджених гайдамаків, дніпровських лоцманів та ін.

Простежено існування козацької складової в історичній пам'яті населення міста в період національного відродження початку ХХ століття та її інституалізація в офіційній символіці Запоріжжя. Визначено «козацькі» локації, що використовуються сучасними мешканцями у своїх повсякденних практиках, що вимагає від них постійної осмисленої реакції та рефлексії. Розглянуто метафоричність «козацького міста Запоріжжя» як основи комунікації між представниками різних регіонів України та Радянського Союзу, які заселили місто в ХХ столітті. Відповідна традиція, що апелює до певної космополітичності запорізького етосу є гнучкою, дозволяє вийти за консервативні межі без трагічних наслідків, забезпечує певні

нововведення, дозволяє відносно мирно (хоча б певний період) співіснувати на обмеженій міській території різним соціальним та етнічним групам.

Гера Грудєв, Оксана Довгополова, Ганна Улюра (Одеса) «Образ Одеси в художній літературі – погляд зсередини та ззовні»

Образ міста подекуди створюється не стільки реальними фактами його історії або сучасності. Часто такими факторами стають художні тексти. В контексті значущості Одеси для існування України важливо розуміти, якою саме бачать одеську своєрідність в цілому, в інших регіонах України. Водночас важливим є і питання – що всередині Одеси бачать як ядро міфу? Платформа культури пам'яті «Минуле / Майбутнє / Мистецтво» в 2020 році ініціювало здійснення декілька експертиз, спрямованих на розуміння образів міста в художній літературі. У центрі уваги експертки Г. Улюри перебувала художня література для дорослих і дітей, створена в 1991-2020. Було проаналізовано 102 книги, підготовано анотований покажчик. Експертка робить висновок, що книжок, написаних українською мовою, де Одеса становила б головний функціонал чи була б магістральним сюжетом, зовсім небагато. Найближчий за чисельністю до корпусу книг про Одесу - книги про Житомир і Бердичів. Це при тому, що Одеса – міфологема по суті, рівнозначна Львову. Одеса – потужний літературний міф, зшитий з цитат з Буніна, Катаєва, Бабеля тощо. Натомість іде робота з вибудовування суто українського інтертексту (І. Козленко, Є. Стеблівський). В творах молодих авторів (Г. Костенко) ми бачимо також реміфілогізацію, вписування міста в вищий міф – біблійний. Одеса в сучасній українській літературі – пункт переходу в інші сакральні стани. Г. Грудєв зосередив свою увагу на втрачених елементах так званого «одеського тексту» - художніх творів, які репрезентують образ Одеси. Експерт аналізує т.зв. «непрочитаний одеський текст»: романи В. Жаботинського «П'ятеро», Б. Житкова «Віктор Вавич», повість С. Ліпкіна «Записки жильца». Жаботинський описує життя «освіченої Одеси», і навіть його нальотчики походять не зі світу низів (умовної Молдаванки), а є вихідцями зі світу «освічених людей». Тема погромів 1905 р., досі не закріплена в міському середовищі, розкривається через текст роману «Віктор Вавич». Експерт звертає увагу на теми, виведені в романах та втрачених в просторі сучасного міста: зниклі релігійні та національні спільноти. Кураторка проєкту «Минуле / Майбутнє / Мистецтво» О. Довгополова зауважує, що Одеса є дуже проблемним (та водночас стратегічно важливим) регіоном України. Нагальним є завдання створення поля порозуміння та взаємного бачення між Одесою та Україною в цілому, тому що, на жаль, взаємини міста та країни великою

мірою базуються на дуже поверхневих стереотипах та підозрах. При цьому саме чітке бачення регіональної багатозаровості створює унікальний ресурс підсилення єдиного вектору будування майбутнього в Україні. Аналіз художніх текстів створює серйозний ресурс виявлення суспільних очікувань щодо міста, надає можливість побачити точки хибних інтерпретацій – це важливо для виявлення конфліктних точок у взаєминах Одеси та решти України, для формування такого меседжу, який був би спрямований на розвиток комунікації всередині України.

Ольга Красько (Харків) «Харків та Запоріжжя очима студентської молоді: компаративний аналіз»

(відеозапис доповіді доступний за посиланням: <https://youtu.be/XkDJASYoCZU>)

В межах реалізації проекту з метою виявлення сприйняття міста мешканцями та їхнього ставлення до наявних практик його самопрезентації було здійснене анкетування студентів Запоріжжя та Харкова. Для аналізу результатів анкетування було побудовано дві реляційні системи управління базами даних (РСУБД) у програмі Microsoft Office Access 2013, одна присвячена Харкову, друга – Запоріжжю. Кожна база даних складається з двох таблиць: «Головна» та «Анкета».

Аналіз відповідей на 12 запитань із спеціального опитувальника дозволив визначити об'єкти, споруди, підприємства, установи, пам'ятники, виробни, пісні, які на думку студентів формують «обличчя» Харкова та Запоріжжя. Застосувавши компаративний метод до аналізу результатів анкетування Запоріжжя та Харкова, вдалося не тільки визначити сприйняття цих міст його студентською молоддю, зокрема з'ясувати її погляди на архітектурні домінанти, пам'ятні місця та лакуни міського простору, але й порівняти ці міркування, зрозуміти як минуле впливає на особливості самопрезентації певного міста.

Насамперед результати анкетування студентів з Харкова та Запоріжжя засвідчили, що молодь переважно не схильна замислюватися над образом свого міста, вона швидше приймає запропоновану його самопрезентацію, ніж рефлексує з цього приводу чи, тим більше, бере у ній участь (це засвідчує великий відсоток невизначених стосовно того чи іншого питання).

По-друге, вочевидь, першою чергою на сприйняття молоді міського середовища впливає їхній стиль життя, повсякденні практики, і навіть шляхи пересування в фізичному просторі міста, які пов'язані з щоденним маршрутом: своє житло – університетські будівлі (навчальні корпуси, лабораторії) – місця відпочинку в місті (парки, пункти харчування, культурно-

освітні та культурно-розважальні заклади) – місце роботи/ інший варіант – своє житло. Ймовірно тому для переважної більшості опитаних харківських студентів (понад 87%) Харків передусім – це «центр», а не «периферія», натомість, вочевидь і через особливості районування Запоріжжя, думки запорізьких студентів розділилися порівну.

Для молодих харків'ян Харків передусім є студентським містом, «обличчя» якого формують сучасні харківські бренди харчових підприємств та відкриті території для прогулянок, а саме реконструйовані міські парки та набережна. Для харківських студентів важлива не стільки «історичність» місця, скільки його доступність та комфортність, вражаюча атрактивність, що, серед іншого, просуваються міською владою в якості бренду міста. Зусилля міської влади, спрямовані на створення комфортних озелених зон, дозволило зрештою подолати «сірість» міського простору, яка була притаманна йому на початку 2000-х років. Можливо, це також вплинуло на те, що більшість студентів вважають Харків «нетиповим українським містом».

Натомість студенти запорізьких університетів характеризують своє місто як «типове українське», проте «невизначне місто» з промисловим «обличчям», яке формує промислова продукція «Запорожсталь», «Мотор Січ», «Zaz» та ін. У відповідях молоді Запоріжжя відчувається відсутність чіткого сприйняття як особливостей міського простору, так і міської ідентичності. Так, в одному випадку, вони називають найважливішою подією в історії міста побудову Дніпрогес, в іншому – віддається перевага острову Хортиця в якості улюбленого місця, а серед відомих історичних мешканців і уродженців міста називають імена сучасників.

Олена Отземко (Донецьк-Вінниця) «Початковий етап історії Донецька (Юзівка) в мемуаристиці»

Проаналізовано мемуарні джерела з історії Юзівки другої половини XIX – початку XX ст. До дослідження залучено різноманітну за авторським складом, часом і місцем походження мемуаристику: спогади інженерів, які працювали на Юзівському заводі та навколишніх копальнях, спогади «ветеранів комуністичної партії», які згадували свою робочу молодість, представника єврейської громади, яка відіграла важливу роль у житті селища, лікаря-студента, записки іноземців, які за різних обставин відвідували або жили у Юзівці.

Аналіз мемуарів ґрунтується, по-перше, на тому, що засобом відтворення «живого образу» міста є простеження механізмів його виникнення, розвитку, функціонування; по-друге, місто - це і матеріальне середовище (фізичний шар), і люди, і розмаїття відносин; по-третє,

мемуари, як різновид джерел особового походження, є результатом не тільки індивідуальної, а і колективної (групової) пам'яті, і, таким чином, дозволяють вивчати й особисте, і соціально типове. Тож, кожен автор мемуарів «конструює» свою Юзівку, виходячи зі свого власного життєвого (соціального) досвіду, характеру, вражень.

Зроблено висновок, що, незважаючи на фрагментарність та розмаїття поглядів і оцінок, домінуючими в мемуаристиці є два образи: Юзівки як потужного промислового міста та Юзівки як містечка навколо заводу.

Складність, цих образів, які переплітаються між собою та особливості мемуаристики як джерела, не заважають побачити швидку еволюцію селища при заводі, яке набуває рис промислового міста, з етнічним і соціальним розмаїттям населення, де поєднуються швидка промислова модернізація та гострі соціальні проблеми.

Ольга Рябченко (Харків) «Харків Олександра Копиленка: (не)примітна частина літературного спадку»

Для цього дослідження обрано твори Олександра Копиленка (романи «Визволення» і «Народжується місто», а також декілька ранніх оповідань: «За пустелями сіл», «Архітектурна історія», «Сальто-Мортале», «ЕССЕ НОМО!», «Будинок, що на розі»), які були написані й опубліковані протягом 1920 – середини 1930-х років, коли письменник проживав у Харкові, тобто був «своїм» для цього міста. Важливою при виборі була та обставина, що події у зазначених творах розгортаються в Харкові і це було чітко прописано автором.

Образ столичного Харкова письменник, на відміну від інших майстрів слова, доніс до нас через яскраві, емоційно насичені та надзвичайно влучні метафори. Саме аналіз метафоричного образу столичного Харкова у творах Олександра Копиленка та трансформації цього образу протягом 1920-х – початку 1930-х років і є метою цієї розвідки. Дослідження здійснюється через аналіз концепту «Місто».

Харків О. Копиленка має складну багаторівневу структуру. Його ядро складають різноманітні, нерідко протилежні за значеннями лексичні одиниці та метафори. Письменник використовує реальні назви і самого міста, і його вулиць, майданів, районів, ці топоніми утворюють цілісну картину урбаністичного простору та належать до ближньої периферії концепту «місто». Розпізнати структуру Харкова допомагають багато різних орієнтирів (річки, пам'ятники), ці «міські метафори» мають переважно непривабливі, образливі, а іноді

й негативні конотації. Метафорою самого життя виступає цвинтар. Цей громадський простір протиставлений марнотному міському, де легко загубити себе, віру, орієнтири. Близню периферію міста складає архітектура столиці, яка доволі неприваблива та змальована переважно в сірих тонах, а також люди. Вони часто описані як натовп, юрба, яка, до того ж, зовсім непатріотична.

Дальню периферію концепту «Місто» складають погода, звуки і запахи, вони завершують його цілісність. Погода вербалізується досить колоритними й емоційними метафорами, діаметрально протилежними в залежності від пори року – від сірих, похмурих тонів до проблесків світла. Постійну асоціацію з Харковом викликають вітри і пилюка, калюжі і грязюка.

Харків 1920-х – 1930-х рр. постає містом надзвичайно шумним, наповненим стукотом, голосами та звуками. Копиленко намагався освоїти «звукову настройку» міста, у якому мешкав, класифікувати наявні в ньому звуки. Запахи в Харкові представлені переважно негативними епітетами, столиця продовжує стійко асоціюватися з містом вонючим.

Наразі важко говорити про те, наскільки метафоричний образ Харкова в поданні Олександра Копиленка впливав і впливає на розуміння й сучасне сприйняття міста, оскільки проаналізовані твори, хоч і перевидавалися на початку 1930-х рр., вже з середини цього десятиліття зникли з літературного обрію. Водночас і сьогодні, коли йдеться про Харків, можна зустріти негативні асоціації його з вічною «чорнильницею», «пісочницею», містом, що продувається усіма вітрами, «сірим» і «брудним».